

ЛЕМКІ Ў ПОЛЬШЧЫ: ГІСТОРЫЯ, КУЛЬТУРА, ТРАДЫЦЫІ, ЗВЫЧАІ
ŁEMKOWIE W POLSCE:
HISTORIA, KULTURA, TRADYCJE, ZWYCZAJE
Стаховяк Лілія, Стаховяк Зянон,

Ключавыя словы: Лемкі; Лемкаўшчына; гісторыя існавання лемкаў у перадгор'ях Паўночных Карпат; культурная спадчына лемкаў.

Рэзюмэ. Артыкул прысвечаны важным пытанням адной з чатырох польскіх этнічных меншасцей – якой з'яўляюцца лемкі. Разважанні сканцэнтраваны на выяўленні асноўных фактараў існавання гэтай этнічнай меншасці на паўночных схілах Нізкіх Бяскід у Карпатах у гістарычным плане; паказе матэрыяльнай спадчыны лемкаў праз прызму іх традыцыйных заняткаў, жыллё і адзенне; на традыцыйнай духоўнай культуры лемкаў.

Keywords: Lemki; Lemki region; the history of Lemki existence in the foothills of the Northern Carpathians; Lemki cultural heritage.

The article focuses on important issues of one of the four Polish ethnic minorities - Lemki. The reflections focus on identifying the main factors of the existence of this ethnic minority on the northern slopes of the Low Beskids in the Carpathians in historical terms; showing Lemki material heritage through the prism of their traditional occupations, housing and clothing; on the traditional Lemki spiritual culture.

Wstęp

Spółeczeństwo Polski uznawane za jednorodne narodowościowo, swoją zbiorowością obejmuje jeszcze kilka mniejszości narodowych i etnicznych. Zgodnie z prawem międzynarodowym i krajowym mniejszości narodowe i etniczne tworzy ludność która jest mniej liczna od pozostałej części ludności kraju; w sposób istotny odróżnia się kulturą lub tradycją; dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji; ma świadomość własnej historycznej wspólnoty, wyraża i ją chroni; a jej przodkowie zamieszkiwali na terytorium Rzeczypospolitej od co najmniej 100 lat. Cechą różnicującą obie te mniejszości jest to, że pierwsza utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie, a druga nie utożsamia się [9; s.Nr.17, poz.141].

Jedną z czterech grup etnicznych (Karaimi, Tatarzy, Romowie) w Polsce są Łemkowie [7]. Etnonim „Łemko” rozpowszechnił się wśród Wołochów i Rusinów i z czasem zastąpił starą nazwę. Etymologia tego terminu nie jest dostatecznie rozpoznana, ma jednak kilka wyjaśnień naukowych. Pochodzi ono z języka słowackiego. Większość badaczy skłonna jest sądzić, że Łemkowie zawdzięczają swoją nazwę słowu „lem”, które jest zbyt często używane w mowie łemkowskiej i oznacza „tylko” [7]. Ponieważ raziło ono Rusinów nadali oni tym którzy je potocznie używali przezwisko Łemko. Oznaczało ono Rusina mówiącego nieczysto po rusku [5].

Historia Łemków – przybycie i trwanie

Historia pojawienia się Łemków na ziemiach północnych stoków Karpat okryta jest tajemnicą przeszłości, której poznaniu nie służy brak dokumentów kultury piśmienniczej ani też badania archeologiczne. Fakt ich bytu potwierdza jednak odmiennność językowa, kulturowa oraz tradycje i zwyczaje. Historycy badający historię tej mniejszości etnicznej nie są zgodni w kwestii odpowiedzi skąd oni przybyli [1]. Oznacza to jednocześnie, że kwestia etnogenezy Łemków jest szeroko dyskutowana wśród polskich i ukraińskich badaczy, a w konsekwencji istnieje kilka hipotez dotyczących ich pochodzenia. Najczęściej, w zależności od ich narodowej przynależności, wskazuje się na trzy główne możliwe drogi ich przybycia na dzisiejsze ziemie polskie.

Pierwsza teoria – za którą opowiadają się polscy naukowcy – to efekt migracji wołosko-ruskiej, która odbyła się dwoma falami: na początku XV wieku Wołochów

(którymi byli przede wszystkim Arumunii, południowi Słowianie, Albańczycy). Argumentem na rzecz tej teorii są badania kulturowe i językowe. Drugą falę lokowaną na II połowie XV wieku stanowili przede wszystkim Rusini.

Druga z teorii przybycia Łemków na ziemie północnych stoków Karpat wiąże ich z starożytnymi Trakami (Dakami) którzy zamieszkiwali tereny dzisiejszej Słowacji, Rumuni i Siedmiogrodu już w wiekach przed naszą erą. Jej idei doszukuje się w kulturze pasterzy trackich, którą przejęła ludność tubylcza. Na niekorzyść tej teorii przemawia brak artefaktów archeologicznych. Stąd też nie ma ona wielu zwolenników

Z kolei trzecia teoria odwołuje się do plemienia Białochorwatów. Za nią opowiadają się zdecydowanie badawcze ukraińscy. Część tego plemienia – po wielkiej migracji narodów zapoczątkowanej w VII wieku – zasiedlając wschodnią część Karpat pozostała na terenach które zajmowała. Z czasem została ona zrusyfikowana zachowując swoją odrębność kulturową. Czynione od XIV wieku próby ich polonizacji poprzez osadnictwo polskie i niemieckie nie powiodły się. Łemkowie utrzymali swoją odrębność kulturową. Przedstawiciele nauki ukraińskiej twierdzą przy tym, że Łemkowie zamieszkiwali Karpaty Zachodnie co najmniej od wczesnego średniowiecza i są pozostałością zniszczonej przez Mongołów Rusi Kijowskiej. Twierdzą również, że kolonizacja ruska rozprzestrzeniła się daleko dalej na zachód i północ niż granica etniczna XX wieku. Tereny zamieszkiwane przez Mongołów były później zamieszkiwane przez przybyłych z północy Polaków. Łemkowie przetrwali, ponieważ mieszkali w niedostępnych górach.

Analiza przywołanych hipotez etnogenezy Łemków, upoważnia do stwierdzenia, że dzisiejsza ludność Łemków jest wynikiem mieszania się kilku różnych elementów etnicznych. Oprócz Polaków, którzy osiedlili się na Łemkowszczyźnie w XII, XIV i XVIII w., słaby jest wkład niemiecki z XIV w., a także rumuński (wołoski), południowo-słowiański, a przede wszystkim ruski z XV- XVII wieku [6; s.35-37].

Historia Łemków jest bogata w wydarzenia militarne i niepokoje. Przygraniczne położenie regionu uczyniło z niego arenę działań wojennych w XV wieku podczas wojen polsko-węgierskich. W XVII wieku pod wpływem demonstracji kozackich pod przewodnictwem B. Chmielnickiego rozwinął się tu ruch „wyrzutków”. Bardzo ważnym wydarzeniem historycznym było zawarcie w 1596 r. unii brzeskiej, do której pod koniec XVII w. dołączyła diecezja przemyska, w tym łemkowska. Łemkowszczyzna była również świadkiem walk w latach 1769-1771 między konfederatami barskimi a wojskami rosyjskimi.

W czasie rozbiorów Rzeczypospolitej Łemkowski znalazł się w granicach Austro-Węgier. Wiek XIX był okresem budzenia się nastrojów narodowych i etnicznych, Łemkowie próbowali też określić swoją tożsamość narodową, w 1911 roku ukazało się pierwsze pismo „Łemkowie”. Sympatie prorosyjskie wzbudziły poczucie braterstwa z narodem rosyjskim, rozszerzenie przypadków nawrócenia na prawosławie. Trudności gospodarcze końca XIX i początku XX wieku wywołały falę migracji dużej liczby Łemków z wsi do Ameryki (głównie do Stanów Zjednoczonych i Kanady), gdzie powstało wiele zorganizowanych ośrodków.

Lata I wojny światowej były dla Łemków bardzo ciężkie. Do maja 1915 r. linia frontu przechodziła przez te tereny i w wyniku walk pozycyjnych doszło do wielu ofiar wśród ludności cywilnej i zniszczenia wsi. Ponadto początkowe niepowodzenia na froncie Austriaków tłumaczono rzekomą zdradą staroruskich i zwolenników Moskwy, więc uciekali się oni do brutalnych akcji represyjnych wobec Łemków.

Po I wojnie światowej, zgodnie z warunkami traktatu pokojowego wersalskiego, Polska uzyskała niepodległość. Obejmował Beskid Niski, ziemie łemkowskie. W pierwszych powojennych miesiącach jej społeczeństwo próbowało decydować o własnym losie. W listopadzie 1918 r. w części wschodniej proklamowano Wschodnią Republikę Łemkowską, ale kilka miesięcy później zlikwidowały ją wojska polskie. Na zachodzie Łemkowszczyzny w listopadzie-grudniu 1918 r. zorganizowano sejmiki powiatowe, delegaci 130 wsi proklamowali Republikę Łemkowsko-Ruską z jej rządem, administracją i policją, które istniały do 6 stycznia 1921 r. Władze polskie nie uznawały samodzielności. proklamowanej republiki, wszyscy działacze zostali aresztowani. W regionie wprowadzono polskie prawo, każde wystąpienie było surowo karane [6; s.47-48].

Do 1939 roku na Łemkowszczyźnie żyło około 140 tysięcy Łemków, ale po II wojnie światowej był to czas radykalnych zmian. W latach 1944–1947 Łemkowie doświadczyli dwóch fal wysiedleń ze swojej „małej ojczyzny”. W wyniku pierwszej (1944–1946), przeprowadzonej w ramach dwustronnego porozumienia między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a rządem Ukraińskiej SRR o ewakuacji ludności polskiej do Polski, obywatele polscy ukraińskiego, białoruskiego, narodowości rosyjskiej, ruskiej na Ukrainę ogółu Łemków, co dokonało się przy ich wielkim oporze. Mimo przynależności do świata wschodniosłowiańskiego Łemkowie nie identyfikowali się z Ukraińcami, a od okresu międzywojennego byli głęboko przekonani, że są obywatelami polskimi, dlatego czuli się w Polsce jak u siebie. Raporty lokalnej administracji o przesiedleniach podkreślają przywiązanie Łemków do swojej ziemi i do państwa polskiego. W pierwszej połowie 1945 roku tysiące ludzi zaczęło wracać do Polski, pomimo zakazu opuszczania osady. Zdarzało się, że wracali z ZSRR nielegalnie, najczęściej z transportem polskich wysiedleńców. Wstępne dobrowolne przesiedlenia przekształciły się w przymusowe. We wrześniu 1945 r. utworzono specjalną grupę operacyjną „Rzeszów”, której zadaniem była przymusowa deportacja ludności wschodniosłowiańskiej na Ukrainę [6; s.55-56].

W kwietniu 1947 r. rząd polski opracował plan przesiedlenia Ukraińców, Łemków i Bojków na tzw. W tym celu zorganizowano operację Wisła, która miała zgrupować ludność podejrzaną o wspieranie ukraińskiej powstańczej armii, która toczyła wojnę partyzancką z komunistyczną Polską i nie uznawała powojennych granic. Chociaż Łemkowie mieli niewiele wspólnego z UPA i nigdy oficjalnie nie sprzeciwiali się komunistycznemu rządowi, 35 tys. Łemków zostało przesiedlonych do zachodniej i północnej Polski. Gęsto zaludnione wsie łemkowskie były wyludniane, dochodziło do dewastacji i grabieży zabytków kultury materialnej Łemków: kościołów, folwarków, kapliczek, cmentarzy i budynków gospodarczych [4; s.63; 6; s.60-61]. Deportacja Łemków okazała się nieodwracalna: większość Łemków nie wróciła na Łemków, a wielu z nich zasymilowało się tam, gdzie rzucił ich los. Tylko nieliczni deportowani powrócili do domu w latach 1957-1958. i starali się przywrócić normalne życie.

Ze względu na przemiany społeczno-polityczne końca lat 1980-tych. było wyjście z izolacji etnicznej mniejszości narodowych, zmieniło się ich stanowisko. Stała się możliwa zmiana statusu społeczności łemkowskiej [2]. W 1989 r. Sejm RP uchwalił ustawę o stowarzyszeniach, która dała mniejszościom narodowym i etnicznym możliwość organizowania się. Po raz pierwszy od II wojny światowej zarejestrowane zostały najważniejsze organizacje łemkowskie: Związek Łemkowski (1989) i Związek Łemkowski (1990). Od 1991 r. język łemkowski jest oficjalnie nauczany w polskich szkołach, a od 2000 r. studenci filologii rosyjskiej Instytutu Pedagogicznego w Krakowie

mają możliwość wyboru języka łemkowskiego jako języka specjalizacji. Liderzy i członkowie organizacji łemkowskich wnieśli znaczący wkład w rozwój i utrzymanie własnej kultury poprzez niezwykle dynamiczne działania. Dzięki licznym i różnorodnym inicjatywom ludzie otwarcie mówili o swojej łemkowskiej tożsamości, sięgali do swoich tradycji, co daje podstawy do scharakteryzowania nowożytnej epoki historycznej jako renesansu kultury łemkowskiej [4; s.65].

Łemkowszczyzna – terytorium historycznego osadnictwa Łemków znajduje się na północnych stokach Beskidu Niskiego i częściowo Beskidu Sądeckiego w Karpatach (w Karpatach Zachodnich między rzekami Poprad i Danaets na zachodzie i Sen, Tirokha, Už na wschodzie) zajmuje powierzchnię około 10 tys. km², rozciąga się wzdłuż linii wschód-zachód o długości 150 km i 60 km z południa na północ. Terytorium etniczne Łemków jest częścią trzech państw - Polski (48%), Słowacji (41%) i Ukrainy (11%). Według pierwszego ogólnoukraińskiego spisu powszechnego z 2001 r. liczba Łemków na Ukrainie wynosi 672 osoby, w Polsce według spisu z 2011 r. 10,5 tys., na Słowacji w spisie z 2001 r. odnotowano 24201 osób, które identyfikują się jako Rusini [3]. W Polsce region łemkowski zajmuje jego południowo-wschodnią część. Obszar ten do 1944-1947 zajmowali w większości Łemkowie. Dziś w tym regionie stanowią mniejszość, a większość Łemków mieszka daleko od tych miejsc, rozrzuconych po zachodniej i północnej Polsce oraz w wielu innych krajach świata.

Pomimo bardzo dużej diaspory Łemkowie zachowali i zachowują język, kulturę, zwyczaje i tradycje. Sprzyjają temu możliwości organizowania się zgodnie z prawem o stowarzyszeniach [8; Nr 20, poz.104]. Stworzyli oni kilka organizacji w tym: Związek Łemków (Objednania Łemkiw) z siedzibą w Gorlicach; Rusiński Demokratyczny Krąg Łemków „Hospodar”; Stowarzyszenie „Ruska Bursa: z siedzibą w Gorlicach; Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Kultury Łemkowskiej z siedzibą w Zyndranowej.

Osobliwością historycznego losu Łemków jest ich kultura materialna i niematerialna (duchowa) [10; s.39-108]. Była i jest ona pochodną warunków naturalnych i kultury życia, a także stosunków społecznych i ekonomicznych z sąsiadami oraz różnic w tradycji. Byli i są oni postrzegani jako pracowici i uczciwi ludzie gór.

Dorobek kultury materialnej

Kulturę materialną Łemków najpełniej opisać można poprzez ich zajęcia, budownictwo, stroje czy też przetwórstwo drewna [10; s.39-64].

Zajmowali się oni przede wszystkim uprawą roli, hodowlą bydła oraz rzemiosłem domowym (tkactwo, garncarstwo, rzeźba w drewnie). Wiązały się one z wysoko położonymi pasami pól uprawnych, pastwisk, nieużytków i lasów. Mimo pracowitości żyli bardzo ubogo. Ich posiłki były bardzo skromne i niezróżnicowane, bazowały na przetwórstwie mąki pytlowej, żytniej i pszennej, przetworach mleka o raz warzywach (ziemniaki, Kapusta, fasola, buraki). Ich używki stanowiło palenie tytoniu oraz picie denaturatu z cukrem lub sokiem buraczanym. Jadano z jednej miski, przy czym dzieci jady na podłodze lub progu domu.

Budownictwo wsi łemkowskich bazowało z reguły na osiedlach skupionych. Przeważały zagrody jednobudynkowe (chyże) mieszczące pomieszczenia mieszkalne, inwentarskie i gospodarcze. Lokowano je w pobliżu potoku lub rzeki. Były one w większości zwrócone ścianą dłuższą do drogi. Ustawiano je w miarę możliwości pod kątem prostym do kierunku wiatru. Przy budowie wykorzystywano konstrukcje zrębowe z belek sosnowych lub świerkowych. Izby mieszkalne miały podłogę glinianą, mieścił się w niej piec, stół i ławy. Naczynia trzymano na półkach ściennych.

Stroje Łemków były doskonale przystosowane do surowych warunków przyrodniczych. Były proste w swym wyglądzie na co dzień, ale upiększane na okazje obrzędowe (święta, śluby). Sporządzane były z lnu, konopi, wełny owczej oraz z skór. Mężczyźni nosili krótkie koszule lniane wpuszczane do spodni które były prostego kroju z lnianego płótna na lato, a z wełny na zimę. Z kolei stroje kobiece różniły się lokalnie. Koszule miały krój bezprzyramkowy marszczony lub przyramkowy z rozcięciem z przodu. Natomiast spódnice szyto długie, szerokie i marszczone w pasie lub plisowane. Na uroczyste okazje były upiększane. Ubiory przechowywano w skrzyniach.

Ciężkie warunki naturalne zmuszały Łemków oprócz hodowli bydła i owiec do zajęcia się obróbką drewna. Wyrabiano z niego różne przedmioty codziennego użytku, środki transportowe (wozy, sanie), budowano budynki religijne (cerkwie, kaplice), mieszkalne, gospodarce i przemysłowe. W niewielkim zakresie zajmowano się rzeźbiarstwem artystycznym.

Kultura materialna Łemków znajduje udokumentowanie w licznych artefaktach zgromadzonych w kilku polskich muzeach. Wskazać wśród nich trzeba Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku mającego charakter parku etnograficznego położonego na świeżym powietrzu na obszarze 38ha. Podobnym w charakterze, lecz zdecydowanie mniejszym, jest Muzeum Kultury Łemkowskiej w Zyndramowej. Tematykę łemkowską można również odnaleźć w Muzeum Okręgowym w Nowym Sączu, które to oprócz własnych zbiorów organizuje wystawy o tematyce łemkowskiej w oparciu o zbiory wypożyczone z innych krajowych i zagranicznych muzeów. Zbiory dokumentujące kulturę łemkowską znajdują się także w innych muzeach, a mianowicie w: Muzeum Etnograficznym w im. S. Udzieli w Krakowie; państwowym Muzeum Etnograficznym w Warszawie; Muzeum Regionalnym w Jasle; Muzeum Łemkowskim Pawła Stefanowskiego w Bielance; Ośrodka Budownictwa Ludowego w Szymbarku oraz w Muzeum Pienińskim im. J. Szalaya w Szczawnicy.

Dorobek kultury niematerialnej Łemków

Istotną dla tradycji Łemków jest ich kultura niematerialna (nazywana także duchową) [10; s.65-108] znajdująca odzwierciedlenie w języku, muzyce, architekturze budowlanej, ikonografia, imprezy folklorystyczne, pisma i publikacje, efekty twórczości artystyczne, pisarskiej i artystycznej, a także obrzędy (narodziny, wesele, pogrzeb).

Język którym posługują się Łemkowie jest efektem krzyżowania się wielu fal migracyjnych, z których każda wzmacniała go nowymi zapożyczeniami. Jest on gwarą i dialektem języka ukraińskiego który ukształtował się do końca XVI wieku.. Oprócz jego naturalnych elementów zawiera wiele zapożyczeń z języka polskiego, słowackiego, rumuńskiego, węgierskiego a także niemieckiego. Pisany jest cyrylicą i zawiera 34 litery. Niekiedy spotkać można się z jego transkrypcją łacińską. Jest on nauczany na poziomie podstawowym w kilku szkołach oraz w jednej na poziomie średnim.

Muzyka łemkowska jest efektem zderzenia się folkloru polskiego, węgierskiego, słowackiego, zakarpackiego oraz ukraińskiego. Dominuje w niej śpiew jednogłosowy. Mamy jednak także do czynienia z śpiewem wielogłosowym za sprawą muzyki cerkiewnej i muzyki ludowej. W pieśniach dominują treści o życiu Łemków, miłości, niewierności i zdradzie. Często odnoszą się one również do przyrody i folkloru. Liczne są też pieśni cerkiewne mające charakter modlitw o opiekę, a także wojackie wskazujące na trud żołnierskiego bytu i tęsknoty za domem. Charakteryzuje je dobitność w wyrazie, staranność w doborze słów, łączący realizm z liryzmem. W swej istocie powstała ona pod wpływem tradycji polskiej, słowackiej i ukraińskiej.

Wyraźnym przejawem kultury niematerialnej jest konstrukcja i architektura cerki – świątyni do której schodzą się wierni na liturgię. Musi ona zawierać właściwy przekaz, wnoszona jest więc ona na miejscu godnym. Na Łemkowszczyźnie budowana jest z reguły na planie podłużnym, trójdzielnym (sanktuarium, nawa, babiniec). Sanktuarium od nawy oddzielone jest ścianą ikonostasu, która to wypełniona jest ikonami. Kanon budowy ikonostasu na Łemkowszczyźnie odwołuje się do trzech głównych rzędów ikon. W ścianie ikon znajdują się trzy pary drzwi, z których środkowe to cesarskie wrota. Po stronach pozostałych dwóch drzwi znajdują się ikony namiestne. Nad drzwiami na ścianie ikonostasu znajduje się rząd prazdników – 12 małych ikon. Nad carskimi wrotami jest z reguły obraz Ostatniej Wieczerzy. Pod nim, albo zamiast niego jest umieszczony obraz Oblicza Chrystusowego. Ponad prazdnikami są umiejscowione ikony błagalne z wizerunkami świętych do których mają być kierowane modlitwy. Wiele z cerkiew łemkowskich stanowią perełki sakralnej architektury drewnianej (Kwiaton, Tylicz, Świątkowa, Binczarowa, Czarna, Wysowa, Krempna, Hyrowa, Uście Gorlickie, Komańcza, Rzepedź, Berest, Zyndranowa).

Ważnym symbolem ikonograficznym łączących Łemków jest ich herb oraz miejsce kultu etnicznego. Herbem jest czerwony niedźwiedź w prawej części tarczy zwrócony ku złoto-niebieskim pasom w lewej części tarczy. Natomiast miejscem kultu etnicznego Łemków jest góra jawor w Wysowej Zdroju. Jest to miejsce domniemanego objawienia Matki Boskiej. Corocznie na niej odbywają się odpusty.

Najbardziej rozpoznawalnym obecnie dorobkiem kultury niematerialnej Łemków jest „Łemkowska Watra”: Postrzega się ją jako najbardziej znany i spektakularny przejaw zachowań kulturowych Łemków. Jest ona z jednej strony związana z imprezą folklorystyczną jako wydarzenie kulturowe; z drugiej strony jako próba wydobywania etnicznych wartości tego festiwalu. Coraz częściej traktowana jest ona jako spotkanie Łemków, którzy mają okazję do zwiedzenia kraju swoich ojców. Stwarza ona szansę przeciwstawienia się konsekwencją życia w diasporze wyrażającego się procesami wynaradawiania się. Jest organizowana od przeszło trzydziestu lat jako cykliczne spotkanie integracyjne – w trzecim lub czwartym tygodniu miesiąca lipca w miejscowości Zdynia. Tegoroczne już 39 spotkanie z kulturą łemkowską, podobnie jak w latach ubiegłych, zgromadzi kilka tysięcy osób, którzy demonstrować będą jedność etniczną na wszystkich możliwych płaszczyznach – przede wszystkim tańca, śpiewu, rękodzieła, kulinarnym, spotkań literackich, a przede wszystkim Łemków z całego świata. Watra rozpoczyna się od uroczystego rozpalenia dużego ogniska, które płonie do niedzieli wieczorem i jest również uroczyście wygaszane. Przy obu tych czynnościach zespół „Łemkowyna: śpiewa pieśń „Na Łemkowyni, w naszym kraju” – nieoficjalnym hymnem Łemków.

Uczestnikami tego festiwalu są liczni Polacy i Ukraińcy. Uczestniczą w nim także przedstawiciele władz polskich i ukraińskich (od Prezydenta, do ministrów, ambasadorów i konsulów). Niż zabraknie na nim również – podobnie jak w latach ubiegłych – demonstracji nacjonalizmu ukraińskiego ze strony przyjezdnych gości ze Wschodu. Watra jest również okazją do zaprezentowania dorobku artystycznego wielu zespołów łemkowskich. Spośród nich najbardziej znanymi są „Łemkowina”, „Serencza” i „Ośławianie”, którzy koncentrują nie tylko w Polsce, ale również poza granicami kraju.

Przykładem kultury niematerialnych Łemków są liczne publikacje w języku łemkowskim zamieszczane na łamach pism łemkowskich, takich jak: „Zahoroda” wydawanego w Zyndranowej (wcześniej w Krynicy) a prezentującego dorobek kultury Łemków oraz wyniki badań historyczno-etnograficznych; „Besida” – dwumiesięcznik

wydawany w Krynicy na łamach którego przedstawiane są informacje o regionie, świętach, twórcach oraz sposobie życia Łemków. Współcześnie źródłem informacji i Łemkach stał się Internet. Strony „www” pozwalają na dotarcie do dużej ilości informacji historycznych, etnograficznych, kultury materialnej i niematerialnej dotyczącej tej mniejszości etnicznej w formie wielu artykułów) i prac naukowych.

W galerii sław twórców kultury znalazło się kilku Łemków. Do najbardziej znanych należą: malarz prymitywista Nikifor Krynicki pokazujące piękno krajobrazów krynickich i abstrakcji architektonicznych; Stefan Telep – artysta plastyk (malarz, rzeźbiarz, fotograf) ukazujący piękno ziemi gorlickiej; Teodor Kuźniak – określany jako malarz naiwny i pisarz humorysta piszący w języku łemkowskim; Grzegorz Pecuch – rzeźbiarz, „wykształcony Nikifor” przedstawiający związki z przyrodą oraz łączący elementy mityczne ze współczesnością; Władysław Chylak – pisarz naturalista piszący w języku rosyjskim i dążący do zbliżenia z łemkowską inteligencją i wyeliminowania z twórczości o Łemkach polskich autorów; Piotr Trochanowski – pisarz, poeta, reportarzysta którego twórczość dotyczyła Łemków i łemkowszczyzny; tłumacz na język łemkowski poezji z języków słowiańskich.

Wiele odmienności w zachowaniach Łemków odnosi się do obrzędów wiążących się z narodzinami, weselem i pogrzebem [10; s.18-21] Narodziny dziecka nakładały na kobietę wiele zachowań wobec siebie i nowonarodzonego dziecka. Również duża odmienność wobec innych społeczności miała miejsce w odniesieniu do wesela. Było ono poprzedzone wieloma procedurami wynikającymi z tradycji. Dotyczyło to także samego aktu zaślubin – w odniesieniu do młodej pary, rodziców, gości, a także służby jeśli taka była. Również pogrzeb osoby zmarłej podporządkowany był tradycyjnemu rytuałowi. Wyrażał się on przygotowaniem do pochówki, jak i samego pochówku, który w zależności od osoby która chowano mógł być mały (mieć charakter świecki) lub duży (z liturgią religijną). Obrzędy te wchodziły także w obszar życia towarzyskiego, były bowiem okazją do spotkania się. Pretekstem do realizacji życia towarzyskiego były także święta oraz zakończenie prac gospodarskich na wsi.

Zakończenie

Podjęte rozważania dotyczące historii, kultury i tradycji mniejszości etnicznej pozwalają wysnuć kilka wniosków.

1. Łemkowie w Polsce, wspólnie z Łemkami żyjącymi w diasporze, działają na rzecz wzmocnienia swojej tożsamości etnicznej, poprzez przywracanie pamięci historycznej, wzmacniania kultury, tradycji i sposób życia odwołującego się do pamięci o swoich przodkach oraz o krzywdach których doznali. Przy swej różności kiedy jedni czują się grupą etniczną o orientacji propolskiej, a inni proukraińskiej; gdy jedni czują się góralami z pogranicza polsko-ukraińskiego a drudzy obcymi jako konsekwencje szerokiej diaspory; gdy jedni są grekokatolikami a drudzy prawosławnymi czy też katolikami, łączyć musi ich miłość do miejsca życia przodków.
2. Łemkowie jako mniejszość etniczna legitymują się znaczącym dorobkiem kultury materialnej i niematerialnej (duchowej), charakteryzującej się niepowtarzalnym stylem w budownictwie (cywilnym jak i sakralnym); wykształcili swój styl w stroju ludowym, malarstwie, rzeźbie, prozie i poezji. Pomocnym w wzmacnianiu tych działań jest kultywowanie obrządku wschodniego – prawosławnego jak i grekokatolickiego –który to wyznacza przestrzeń wspólnych wartości.

3. Przyszłość mniejszości etnicznej jaką są Łemkowie zależy przede wszystkim od umacniania dorobku kultury niematerialnej. W pierwszej kolejności wydaje się nim być kultywowanie w żywej mowie języka łemkowskiego, a w ślad za tym poszerzanie kręgu uczonych i twórców. Ważną rolę w tym procesie należy wiązać z działaniami stowarzyszeń łemkowskich oraz kontynuowaniu prac folklorystycznych, także w ramach „Łemkowskiej Watry”.

Література

1. Czajkowski J., Łemkowie w historii i kulturze Karpat, Rzeszów 1992, cz. I. I cz.II
2. Filipiak L., Społeczno-polityczna sytuacja Łemków w III RP, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013.
3. Лемки: історична доля та походження українського субетносу // Спадщина предківю Культурно-історичний портал. <https://spadok.org.ua/lemkivshchyna/lemky-istorychna-dolya-pokhodzhennya>.
4. Misiak M., Łemkowie – tylko „inni” czy aż „obcy”? , w: Kształcenie Językowe (Acta Universitatis Wratislaviensis) / Kordian Bakula (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2018. – T. 16 (26), № 3854. – S. 57-69.
5. Olszański T.A., Kim są Łemkowie i co to właściwie znaczy? // Zakorzenien, nr 5 (7), 1999. <http://lemko.org/polish/zakorzenien>.
6. Pecuch M., Tożsamość kulturowa łemków w Zachodniej Polsce i na Ukrainie. Studium porównawcze. – Gorzów Wielkopolski, 2009. – 224 s.
7. Reinfuss R., Łemkowie jako grupa etnograficzna, Sanok. – 1998.
8. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989r., Prawo o stowarzyszeniach, w: „Dz.U.” 1989, Nr 20, poz.104/ tekst ujednolicony w: „Dz.U.” 2020, poz.2261
9. Ustawa z dnia 6 stycznia 2005r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, w: „Dz.U.” 2005, Nr 17, Poz.141 / tekst ujednolicony w; „Dz.U.” 2017, poz.823/
10. Szumielewicz M., Przejawy kultury łemkowskiej w Polsce południowo-wschodniej, WSzS-G, Tyczyn, 2003[w:]. <http://www.lemko.org/polish/szum.html>.